

Vestnik

JELKA PIRKOVIČ

OSNOVNI POJMI
IN ZASNOVA
SPOMENIŠKEGA
VARSTVA
V SLOVENIJI

Ljubljana, 1993, št. XI

in knj.

Jelka PIRKOVIČ

**OSNOVNI POJMI IN ZASNOVA
SPOMENIŠKEGA VARSTVA V SLOVENIJI**

Vestnik, Ljubljana, 1993, št. XI

UVOD

Evropa, katere del je tudi Republika Slovenija, je multikulturalna, njene kulture imajo različne korenine, vse pa prispevajo k raznolikosti in bogastvu posameznih držav, dežel, regij in so pomemben del svetovne naravne in kulturne dediščine. To spoznanje je podlaga za nov odnos civiliziranih družb do kvalitete življenja, do urejanja prostora in do kulturnega razvoja.

Medtem ko članice Sveta Evrope načrtno in koordinirano dograjujejo evropsko politiko varovanja naravne in kulturne dediščine, ko dajejo novo vsebino meddržavnemu sodelovanju na tem področju, vzpodbujajo vzajemno tehnično pomoč in izmenjavo strokovnjakov, ko različna medvladna in strokovna telesa oblikujejo skupna merila in metode varstva, se naša mlada država še ne zaveda povsem, kakšna priložnost se ji ponuja na področju varovanja naravne in kulturne dediščine. Našo samozavest lahko krepko utrjuje spoznanje, da se po bogastvu, pestrosti in številčnosti naravne in kulturne dediščine lahko merimo z drugimi evropskimi narodi. Hkrati pa nam še krepko primankuje zavesti, da je za dediščino treba tudi marsikaj postoriti, in to ne le na področju financiranja obnove spomeniškega sklada, če hočemo, da se bomo tudi v skrbi za dediščino približali Evropi.

Dejstvo je, da se naše spomeniško varstvo kot stroka in kot javna služba ne more in ne more izkoptati iz obrob-

nega položaja. Moj namen ni podrobno analizirati vzrokov in posledic njegove marginalizacije, vseeno pa opozarjam na veliko neskladje med kulturnimi cilji, ki naj bi jih na tem področju uresničevali, in slabimi konkretnimi učinki in odmevnostjo spomeniškega varstva.

Menim, da za deprimirajoč položaj te dejavnosti v prvi vrsti ni toliko krivo nerazumevanje ali splošno prepričanje, da varstva spomenikov skorajda ne potrebujemo, temveč dejstvo, da naša država in njeno spomeniško varstvo zaenkrat nista dosegla stopnje, ko bi bili sposobni optimalno obvladovati problematiko varstva v vsej kompleksnosti. Seveda so navsezadnje splošne razmere tiste, ki vplivajo na marginalizacijo varstva. Današnje razmere pa so še posebno neugodne. Za vse družbene dejavnosti, tako tudi za naloge varstva, je na razpolago vse manj sredstev. Zato pa je tudi manj splošnega razvoja, ki bi ogrožal dediščino. To je tudi čas, da se stroka konsolidira, da se dogovorimo, kaj naj sestavlja strokovno jedro naše dejavnosti, ki ga ne morejo omajati nobene sistemske spremembe na področju državne uprave in organiziranja kulture in drugih družbenih dejavnosti.

V tem okviru se zastavlja prednostna naloga sistematizacije strokovnega področja. Le-to je namreč razcepljeno na slabo definirana področja "matičnih strok", ki sodelujejo v spomeniškem varstvu, in na nedorečene modele

in tehnike varovanja, ki so sicer operativno usmerjene, ker je njihov namen neposredna in takojšnja sanacija spomeniškega sklada, vendar so tudi razmeroma neučinkovite, ker jim manjka konceptualne jasnosti in osredotočenosti na bistvena vprašanja varstva.

Zato sem si v pričujoči knjigi zadala nalogo problematizirati "vsebino" spomeniškega varstva, njegov pojmovni aparat in vlogo v družbi, ki jo naša dejavnost ima. Res pa je, da so moji nameni kljub preverjanju teoretične podlage spomeniškega varstva usmerjeni v prakso, prispevati namreč nameravam k oblikovanju sistematičnejše podlage za varstveno dejavnost in s tem posredno k preseganju neučinkovitosti in marginalizacije naše stroke.

Uvodoma naj pojasnim, da bom uporabljala termin spomeniško varstvo kot oznako za "dejavnost varstva naravne in kulturne dediščine", o kateri govori naš zakon o naravni in kulturni dediščini, oziroma bolj natančno o tistem delu te dejavnosti, ki se ukvarja z varstvom kulturne dediščine. Menim namreč, da je termin "varstvo kulturne dediščine" preveč okoren in se ga zato v vsakdanji uporabi tudi izogibamo. Kot sinonim za spomeniško varstvo je v rabi tudi termin "konservatorstvo", ki je še posebej nenadomestljiv za poimenovanje strokovnjakov, ki delajo v spomeniškem varstvu, to je konservatorjev. Izpeljanke iz besede konservatorstvo tudi nastopajo v zvezah, kot so konservatorska praksa, konservatorske tehnike, konservatorski programi ipd.

Izhodišče mojega razmišljanja predstavlja dejstvo, da je spomeniško varstvo empirična stroka, ki jo sestavlja predvsem sklop praktičnih postopkov, s katerimi "varujemo in ohranjamo spomenike". Pri tem se sicer sklicujemo na načela, na ključne pojme spomeniške doktrine, ki pa nikoli niso bili dokončno razdelani in trdno definirani, ker so večpomenski in se njihovo razumevanje in uporaba prilagajata

trenutnim razmeram. To pomeni, da varujemo nekaj, za kar le izkustveno vemo, da so spomeniki oziroma dediščina. Hkrati pa to varujemo na načine, ki naj bi sledili splošnim načelom spomeniške stroke, čeprav so ta načela dvoumna in jih ni mogoče v vseh primerih enoznačno uporabljati. Obenem so pomankljivo prilagojena vsem zahtevam varovanja različnih spomeniških enot.

Prav v tem dejstvu se jasno kaže, da spomeniško varstvo kljub različnim deklarativnim zagotovilom ni znanost, temveč empirična dejavnost, pri katerih pač ni mogoče vnaprej določiti vseh načinov praktične uporabe temeljnih pojmov. To seveda tudi pomeni, da je poskus oblikovanja "pravih" definicij osrednjih pojmov spomeniškega varstva vnaprej obsojen na neuspeh, zato tega tudi ne bom počela.

Nameravam ubrati drugačno pot: zgraditi bom poskušala mrežo pojmovnih opornih točk in na tej podlagi določiti nekatere zveze med njimi, kar v določenih primerih pomeni izpeljati podrejene pojme, v drugih pa zastavljati si vprašanja, tako da odgovori nanje, pa čeprav so včasih le delni in zasilni, ustvarjajo prostor za reševanje sistemskih vprašanj.

Pri tem naj povem, da razprave ne mislim vnaprej omejevati le na eno od danes uveljavljenih področij varstva, ki je razdeljeno na varstvo nepremične in premične dediščine in na varstvo arhivov, torej konkretno na varstvo v okviru muzejev, zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine in arhivskih ustanov. Tako bom v ključnih točkah skušala pojasniti problematiko, ki je skupna celotnemu varstvu. Zdi se, da širše področje varovanja obvladujejo enaka načela, saj so zgodovinsko enako determinirana. Še več, menim, da tudi varovanje naravne dediščine pri tem ni nobena izjema in bom posebej ugotavljala stopnjo konceptualne povezanosti varstva naravne in kulturne dediščine. Če so izhodišča in glavne značilnosti varovanja enaka tako za varstvo nepremične, premične

in arhivske dediščine, pa razlike nastopajo na področju izpeljave varstvenih načel in pri operacionalizaciji varstva. Zato se bom pri obravnavi teh vprašanj osredotočila na to, kar navadno imenujemo varstvo nepremične kulturne dediščine.

Pravzaprav ves čas, odkar lahko govorimo o spomeniškem varstvu v sodobnem pomenu, to je nekako od zadnje četrtine 19. stoletja dalje, konservatorji zastopajo tezo, da spomeniško varstvo temelji na znanstvenih spoznanjih, še posebej na spoznanjih umetnostne zgodovine in arheologije, torej ved, ki sta najbolj trdno zasidrani v konservatorski dejavnosti. Novejši avtorji pa, nasprotno, vse pogosteje ugotavljajo, da spomeniško varstvo ne sodi v krog znanstveno utemeljenih strok, ker nima izdelane teorije varovanja in iz nje izhajajočih znanstvenih metod. Prav tako se vsakič, ko poskušamo definirati predmet spomeniškega varstva, nehote zapletemo v labirint tautologij, iz katerih se za silo lahko izvijemo le s pomočjo opisnih definicij. Naj za zgled navedem le navidez preprosto vprašanje, kaj je etnološki spomenik. Odgovor nanj ni mogoč prej, preden ne pojasnimo, kaj sploh so spomeniki, kakšna je vloga "matičnih znanosti" pri njihovem razpoznavanju in kje se začne oziroma konča samostojnost spomeniškega varstva kot posebne stroke.

Zato bom skušala preveriti, kaj določa področje, ki je predmet našega zanimanja, kakšne strokovne predstave in prepričanja ga determinirajo, kakšen je delež različnih humanističnih ved pri tem, kje nastajajo kratki stiki in nedorečenosti, kakšen je odziv stroke na zahteve in pričakovanja "javnosti", pri čemer mislim na različne nevarstvene interese, ki se uveljavljajo na našem področju.

Ključnih vprašanj, povezanih z varstvom spomenikov, nikakor ni mogoče razčistiti, če ne upoštevamo načina zgodovinske konstitucije tega področja. Zato bom v prvem delu knjige skušala prikazati, kako je potekalo

ustvarjanje konceptualnega aparata spomeniškovarstvene stroke. Pri tem se bom osredotočila na zgodovino osrednjih pojmov našega, slovenskega spomeniškega varstva. Ker je slovensko spomeniško varstvo nastalo na podlagi tradicij evropske "spomeniške" zavesti in na podlagi njene institucionalizacije v Avstrijskem, kasneje Avstroogrskem cesarstvu, je jasno, da bom pri tej oceni morala upoštevati primerjalno gradivo iz širšega evropskega, predvsem nemškega govornega prostora, kar razodeva tudi seznam literature na koncu knjige.

V nadaljevanju pa bom skušala oblikovati nekoliko drugačno zamisel spomeniškega varstva, ki temelji na problematizaciji tradicionalnih razmejitev znotraj strokovnega področja spomeniškega varstva in na upoštevanju aktualnih nalog naše stroke. Tako bom skušala začrtati, katera strokovna opravila so za našo dejavnost ključnega pomena in kakšno je njihovo logično zaporedje, predvsem pa razdelati ključne pojme spomeniškega varstva v izpeljane strokovne kategorije, ki bi dajale oporo za izvajanje varstvenih nalog.

Jasno je, da ne nameravam oblikovati popolnoma nove zasnove spomeniške dejavnosti, temveč dajem v premislek le bolj konsistentno in logično izpeljavo strokovnih postopkov, kar v večini primerov pomeni samo spreminjanje poudarkov in uvajanje bolj sistematičnih povezav. V zaključnem delu knjige bom razčlenila metode vrednotenja kulturne dediščine in predlagala, kako zastaviti informacijski sistem za podporo varstva. Menim namreč, da sta to dve ključni strokovni proceduri naše dejavnosti: prva določa, kaj je spomeniškega na spomenikih in tako pomeni podlago za vse druge spomeniške postopke in ukrepe. Druga zagotavlja, če jo pravočasno in strokovno dobro izpeljemo, da naravna in kulturna dediščina postane enakopraven del razvojne strategije Republike Slovenije.

VSEBINA

UVOD

- 3 I. RAZVOJ OSREDNJIH POJMOV SPOMENIŠKE "TEORIJE"
- 5 SPOMENIK IN SPREMEMBE NJEGOVEGA POMENSKEGA POLJA
 - 6 Arheologija pojma spomenik
 - 6 Nastanek sodobnega spomeniškega pojma
- DUNAJSKA ŠOLA UMETNOSTNE ZGODOVINE IN NJEN
 - 11 SPOMENIŠKI POJMOVNI SISTEM
 - 12 Sistem spomeniških vrednot po Aloisu Rieglu
 - 16 Dvorakova izpeljava Rieglovega sistema
 - 19 Georg Dehio in nacionalni pomen spomenikov
 - 20 Zahteva po avtentičnosti spomenikov in problem originala in kopije
- 23 OBSEG POJMA SPOMENIK IN NJEMU PODREJENI POJMI
- 29 FRANCE STELE IN ZASNOVA SPOMENIŠKEGA VARSTVA NA SLOVENSKEM
- 39 SLOVENSKA SPOMENIŠKA DOKTRINA PO LETU 1945
- 55 II. SISTEMATIKA VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE
- 57 KAJ SO SPOMENIKI DANES
 - 57 Vprašanje definicije spomeniškega pojma
 - 60 Spomeniki kot empirični objekti
- 63 PROCES NASTAJANJA IN ODMIRANJA SPOMENIKOV
 - 63 Vrednoten je kot kritična točka v nastajanju spomenikov
 - 68 Kakšni so obeti za prihodnost spomenikov?
- 71 VRSTE OPRAVIL V SPOMENIŠKEM VARSTVU
 - 71 Je spomeniško varstvo praktični podaljšek temeljnih ved?
 - 72 Pridobivanje in urejanje podatkov o kulturni dediščini
 - 76 Operacionalizacija varstva
 - 77 Delitev dela v spomeniškem varstvu
- 81 PROBLEM SPOMENIŠKIH CELOT IN OBMOČIJ
 - 81 Spomeniške celote kot poseben problem varovanja
 - 82 Prepletanje naravnih in kulturnih vrednot
 - 83 Nasprotje med arhitekturo in varovanjem
- 87 RAZČLENITEV SPOMENIŠKEGA POJMA
 - 87 Glavne vrste diferenciranega spomeniškega pojma
 - 90 Varstvene skupine kulturne dediščine

- 107 III. VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE
- 109 IZHODIŠČA VREDNOTENJA
- 113 PROBLEMI, KI ZAVIRAJO VEČJO STROKOVNOST VREDNOTENJA
- 113 Odpor proti izboru pomembnejših spomenikov
- 114 Nedorečenost postopkov vrednotenja
- 117 SISTEMATIKA STROKOVNEGA VREDNOTENJA KULTURNE DEDIŠČINE
- 117 Merila vrednotenja
- 120 Predmeti vrednotenja: spomeniške lastnosti in vrednote
- Numerični način vrednotenja kulturne dediščine s pomočjo točkovne
- 122 matrike
- 124 Povezave med vrednotenjem naravne in kulturne dediščine
- 127 VREDNOTENJE KOT STALNA STROKOVNA NALOGA
- 127 Odbiranje dediščine od nedediščine
- 128 Vrednotenje - osrednja naloga inventarizacije
- 129 Vrednotenje v fazi operacionalizacije varstva
- 131 VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE KOT DEL STRATEGIJE VAROVANJA
- Okvirna problematika varovanja kulturne dediščine kot dela strategije
- 131 varovanja
- 132 Kulturna in ekonomska vrednost dediščine
- Razlika med "običajnim" vrednotenjem in njegovo nadgradnjo v
- 134 strateškem načrtovanju
- 135 Vrednotenje kulturne dediščine, ki jo varujemo le s prostorskimi načrti
- 145 IV. IZHODIŠČA ZA CELOVITO EVIDENCO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE
- 147 OCENA STANJA NA PODROČJU EVIDENTIRANJA
- 149 IZHODIŠČA ZA OBLIKOVANJE ZBIRK PODATKOV O NARAVNI IN KULTURNI DEDIŠČINI
- 150 Osrednji register naravne in kulturne dediščine
- 150 Inventar naravne in inventar kulturne dediščine
- 154 Spremljanje stanja (ogroženosti) naravne in kulturne dediščine
- Načrtovalski kazalci za strategijo varovanja naravne in kulturne
- 157 dediščine
- 163 PRILOGE
- 163 POVZETEK
- 165 SUMMARY
- 167 ZUSAMMENFASSUNG
- 169 BIBLIOGRAFIJA